

Ситуацията в Европа по отношение на феномена насилие

Транснационален доклад

Номер на проекта: 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR
Водеща организация по проекта: Istituto Don Milani (IT)
Период на изпълнение: 1 НОЕМВРИ 2010г. – 31 ОКТОМВРИ 2012г.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Настоящият доклад представя селекцията и анализа на казусите, предоставени от всички партньори в рамките на проекта „Не се страхувам“, финансиран от Европейската Комисия в рамките на програма Учене през целия живот (KA1 Политика Сътрудничество и Иновации), който има за цел да идентифицира най-добрите европейски стратегии за превенция и справяне с феномена насилие. Всеки партньор предоставя информация относно целевите групи, към които е насочен проекта, изготвянето на стратегия за набиране на участници, оценката на подготвената стратегия, както и постигнатите резултати.

За подробно описание на случаите, моля, направете справка с докладите на отделните страни.

Д-р Адриана Баталя

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Съдържание

А ОБЩАТА СИТУАЦИЯ В СТРАНИТЕ-ПАРТНЬОРИ.....	Errore. Il segnalibro non è definito.
1. Въведение	Errore. Il segnalibro non è definito.
2. Участници.....	Errore. Il segnalibro non è definito.
3. Изготвяне на стратегия за набиране на участници	Errore. Il segnalibro non è definito.
4. Оценка на изготвената стратегия за набиране на участници ...	Errore. Il segnalibro non è definito.
5. Резултати от стратегията	Errore. Il segnalibro non è definito.
ОПИСАНИЕ НА СИТУАЦИОННИ АНАЛИЗИ	Errore. Il segnalibro non è definito.
1. Случаи на насилие	Errore. Il segnalibro non è definito.
2. Участници.....	Errore. Il segnalibro non è definito.
3. Реакцията на родителите	Errore. Il segnalibro non è definito.
4. Реакцията от страна на училището	Errore. Il segnalibro non è definito.
5. Приносът на външните експерти.....	Errore. Il segnalibro non è definito.
6. Приносът на политиците	Errore. Il segnalibro non è definito.
7. Заключение и препоръки	Errore. Il segnalibro non è definito.
ВИРТУАЛНИ СРЕЩИ И ТРАНСНАЦИОНАЛНА ДИСКУСИЯ	Errore. Il segnalibro non è definito.
1. Коментари.....	Errore. Il segnalibro non è definito.
ЗАКЛЮЧЕНИЯ	Errore. Il segnalibro non è definito.
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....	Errore. Il segnalibro non è definito.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Общата ситуация в страните-партньори

1. Въведение

Втората част от националните доклади, свързана с феномена насилие във всяка една от страните, има за цел да направи преглед и анализ на националните казуси, с цел да се изтъкнат някои от основните прилики и разлики в гледните точки на насилниците, жертвите, училищните власти, политиките, както и на всички останали, които по един или друг начин са засегнати от ситуациите на агресия и насилие в училище. Транснационалната дискусия е една от най-добрите възможности що се отнася до процеса на анализиране на казусите, осигурени от всички учители от страните, участващи в проекта. Преподавателите споделят своята практика, препоръки и предложения на европейските си колеги относно това как трябва да се реагира при случай на насилие, какви инструменти биха им били полезни, какви са ефективните политики и стратегии, както и какви са основните теми за допълнително обучение на учителите и училищния персонал, така че те да бъдат подготвени и да реагират по най-адекватния начин при прояви на насилие в училище.

2. Участници

При изготвянето на стратегията е използван мултикомпонентен подход: целевата група включва хора със сходни потребности и интереси, хора, изложени на най-голям риск в училищната общност (т.е. учениците), хора, които се нуждаят от информация, за да се изправят пред проблема (учители и най-вече родители) и хора, които имат необходимия опит и ресурси да се справят с него (експерти, публични власти). По този начин партньорите успяват да включват не само учениците и учителите, но и основните лица, имащи значение за борбата с насилието, като политици, родители, експерти, защото липсата на информираност и заинтересованост на национално ниво за спиране разпространението на това явление пречи на успешното прилагане на програмите за превенция.

Политиките имат пряко отношение към феномена училищно насилие посредством вземането на решения, подпомагането на училищните звена с експерти, събирането на полезна информация и данни относно насилието в училище, оценката на вече прилагащите се мерки, използването на новите данни в тази област и непрекъснатото обновяване на изпращаната до заинтересованите лица информация, свързана с училищното насилие.

Така например в Гърция, партньорът – Училище за педагогическо и технологическо обучение (ASPETE – Патрас), се обърна към множество училища от по-широката зона на Патрас (Западна Гърция). Целта им бе да се обърнат към различни видове училища от ареали различаващи се в социо-икономическо отношение.

След задълбочен преглед на националните ситуации, партньорите по проекта стигнаха до заключението, че случаите на насилие в училище са характерни най-вече за средните училища, намиращи се в малки и селски райони. В действителност младите хора, които посещават тези училища са обект на насилие пряко или косвено най-малко веднъж месечно не само поради техните лични качества, но и заради начина им на живот. Тези училища никога досега не са разработвали проекти за превенция на насилието, което означава, че те не разполагат с превантивни мерки за предотвратяването на това явление.

3. Изготвяне на стратегия за набиране на участници

Процесът по изготвянето на стратегия за набиране на участници преминава през следните етапи:

- Провеждане на няколко срещи за представяне на проекта и приканване на училища, директори, учители, съветници и публичните власти да се включат в него.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- Отправена беше покана към училища с голям брой случаи на насилие, както и към училища, разработили много добри стратегии за борба с този феномен. Някои от участващите в проекта училищата са избрани заради проявеният от тяхна страна интерес в тази област или поради желанието им да се включат в разработването на Европейска стратегия за справяне с училищното насилие.
- Изпращане на формуляри за участие до различните училища, посредством които те да заявят своето желание за включване в проекта. Обсъждане със заинтересованите директори на критериите за подбор и отговорностите, които трябва да се поемат.

4. Оценка на изготвената стратегия за набиране на участници

Има заключения относно резултатите от набирането на участници и резултатите от дейностите, в които тези участници са се включили. Събраната информация ще бъде представена в аналитичен вид, с цел да се подчертаят основните причини за феномена насилие. По този начин ще се изяснят кои от предприетите мерки оказват влияние върху поведението на всички участници и кои не, както и как да се намали въздействието от това, което се случва

5. Резултати от набирането на участници в проекта

В Белгия, както и в други страни, училищата не желаеха да разговарят относно ситуациите на насилие, случващи се на техните територии, с цел да запазят своята репутация.

В Гърция един от училищните директори отказва да сътрудничи, защото е бил убеден, че неговото училище ще бъде изложено. В този конкретен случай, гарантираната от страна на партньорите анонимност на участниците в проекта убеждава директора да вземе участие.

Освен това, някои учители не бяха способни да представят реален казус, защото макар и да съществуваша някакви индикации за насилие, никой не искаше да говори за това. В някои случаи учителите създават един хипотетичен сценарий, който е тематично подобен на реалния.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Описание на ситуационните анализи

Тази част от националните доклади обхваща десет реални ситуационни анализи, предоставени от европейски училища и качени на портала на проекта. Всяко едно от училищата трябваше подробно да опише случаите на насилие, например физически тормоз, непряк тормоз или психически тормоз, вследствие на което да се установи причината за възникналата ситуация.

Описанието на всеки казус беше осъществено от съответното училище, на територията на което той възниква, заедно с подробна информация относно това какво влияние оказва действието на насилие, например ефект върху обучението на участниците, мотивацията на учениците, училищната среда, промени в политика и др.

Беше договорено имената в ситуационните анализи да бъдат променени, с цел да се защити идентичността на отделните ученици и училищният персонал. Казусите бяха разпространени и в други училища за коментар по отношение на гледните точки на различните засегнати страни по случая: насилник, жертва, други ученици, учители, училищно ръководство, родители (споделяйки как биха се чувствали ако това беше тяхното дете), съветници и политици.

1. Случаи на насилие

Повечето от представените ситуации на насилие са реални и съответстват на често допусканата дефиниция: „повтарящо се физическо, вербално или психологическо насилие, извършено от един насилник (или група насилници) спрямо жертва, която не може да се защити (слабост). Насилникът действа с намерението да навреди на жертвата”.

Тормозът може да има различни форми: вербална и психологическа агресия (подигравки – неприятни забележки или слухове, обиди, досаждане, заплахи), физическа агресия (неуместно жестикулиране), сексуално малтретиране (докосване по гърдите, секс), обидни рисунки, кражба на лични вещи, изнудване, агресивни текстови съобщения, кибер тормоз.

Причините за училищното насилие са свързани със специфичните за възрастта на учениците характеристики: те реагират на предизвикателствата, за да изглежда силни. Пубертетът е периодът, когато младите хора са склонни да демонстрират превъзходство над другите (сила, власт, навременност на отговорите, кураж да отвърне на удара), но и период на изключителна нестабилност, в който ученикът лесно може да се повлияе от другите (група приятели).

В повечето случаи насилниците се насочват към хора, които имат различен външен вид, поведение, характер или социално-икономическа среда.

Така например за българското общество са характерни проблеми на дискриминационна основа, проблеми с хора, които са различни, вследствие на което не е изненада, че тези нагласи се срещат и в училищата. Резултатите показват, че най-висока е нетолерантността на обществото към хомосексуалисти и хора болни от СПИН, както и дискриминацията на етническа основа и по-специално нетърпимостта на другите етнически групи спрямо ромите.

В Гърция етнокултурните различия често са причина за инциденти, които са резултат от непоносимостта на цялото общество към имигрантите. Тази нагласа в по-чести случаи е характерна за малките градове и села и обикновено се трансферира и в училищата. От друга страна, става ясно, че момичета прилагат най-вече непреки видове насилие като подигравки, заплахи, унижения и обидни коментари. Два от представените казуси, свързани с кибер насилие, чиито главни действащи лица са момичета бяха особено жестоки, тъй като в единия от тях се стигна до изключване на жертвата от училище, а в другия до опит за самоубийство. Очевидно е, че момичетата могат да бъдат наистина безмилостни в писането на електронни съобщения и в оказването на психологически натиск.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Сходното във всички казуси е общият подход за налагане на тормоз, които насилниците използват, а именно емоционалното насилие. Упражнявайки този вид насилие, те целят да подчинят и контролират друго човешко същество посредством използването на унижения, заплахи, принуда, манипулация, страх и вина. Емоционалното насилие представлява злоупотреба по-скоро с емоционалното отколкото с физическото състояние на човека. То може да включва всичко от обиди и постоянни критики до по-умели тактики на непрекъснато неодобрение. Подобен вид тормоз се характеризира със системно потъпкване на увереността на жертвата, нейното чувство за самоуважение, както и вярата ѝ в собствените ѝ възприятия и автономност. В крайна сметка, жертвата губи всякаква представа за собственото си аз и личните си достойнства. Основната причина за демонстрирането на агресивно поведение е желанието на човек да се почувства важен и доминиращ над неговите/нейните съученици.

От литовските ситуационни анализи става ясно, че момичетата и момчетата прилагат предимно вербално насилие: най-често срещаните форми на тормоз сред момичетата са клюкарстването и психологическият натиск, а сред момчетата са подигравките и поставянето на прякори. Освен това, се стигна до извода, че юношеството продължава да бъде проблематичен преходен етап във физическото и психологическото развитие на човека. По всяка вероятност това е период, в който той е привлечен от различни рискови проявления, каквото е и насилието.

Казусите показват, че в Литва кибер насилието не е толкова широко разпространено колкото онлайн тормоза, но все пак неговата най-често прилагана форма е разпространението на обиди и слухове чрез мобилните телефони.

Много често насилието е свързано с проблеми в семейството или във взаимоотношенията: в контекста на младежката престъпност, в не редки случаи дадено лице става жертва на насилие, за да защити честа на семейството си. Образователното ниво на учениците, участващи в ситуациите на насилие е втора степен, което ще рече третата и четвъртата година от средното образование, младежи на възраст между 14 и 16 години.

Мястото и разположението на класната стая (позиционирана на отдалечено място, малка класна стая, не добре шумоизолирана...) могат да бъдат утежняващи ситуацията фактори. Тези условия предразполагат появата на подобен вид проблеми или тяхното задълбочаване.

Освен това, като изключим влиянието на техните връстници, семейството също играе важна роля за личностно развитие на децата чрез насърчаването на определен тип поведение, което детето възприема по време на процеса на своето израстване.

И накрая, сътрудничеството между училището и семейството може да функционира така, че тези конфликти да могат да бъдат предотвратявани.

2. Участници

Насилници

Техните мотиви са различни: необходимост да доминират; усещане за превъзходство; желание да бъдат лидери в рамките на дадена група (да тормозят, не да бъдат тормозени – да бъдат на „правилната страна“, да са най-силните, а не най-слабите); ревност, защита на честта на семейството; възпроизвеждане на поведения, наблюдавани в интернет, в игри; желаят да сформират затворен кръг.

През по-голямата част от времето те не показват никакво разкаяние, а в случаите, когато е налице такова, то е в много малка степен. Насилниците не изпитват съпричастност към жертвата.

Те не винаги осъзнават сериозността на постъпките си, вследствие на което не могат да разберат наложената им санкция и я смятат за несправедлива.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Свидетели

Учениците стоят и наблюдават какво се случва без да правят много, за да помогнат на жертвата. Дори да има преки свидетели те предпочитат да се преструват, че не са видели нищо и не желаят да бъдат разкрити. Според някои от тях те не са направили нищо докато насилниците са упражнявали насилие върху жертвите си, защото лошите момчета могат да започнат да тормозят и тях. През повечето време те са не предприемали никакви действия, защото са се страхували от репресивните мерки, страхували са се те самите да не станат жертви. Чувството на безсилие да се противопоставят на насилника.

Жертви

В някои случаи жертвите отричат случилото се. Те омаловажават събитията, свързани с насилие защото се страхуват да не бъдат наказани, което от своя страна затруднява идентифицирането на проблема. Жертвите са затворени в себе си, слабо мотивирани и с ниско самочувствие, нямат доверие в училището, страхуват се да вземат участие в училищните занимания и често отсъстват от час без основателни причини. Не са редки и случаите, в които се оплакват от болки в стомаха или са обзети от чувство на тревожност, като най-типично за жертвите на насилие е спадът в постиженията им в училище. Те са склонни да се изолират от останалите и не разбират защо се случват тези неща, което ги кара да се чувстват самотни.

Обикновено жертвите не споделят с никого за проблема. Те решават да разкажат за него след време, когато вече са нанесени сериозни щети върху тяхното самочувствие, като го правят само, защото е трудно да скрият следите от тормоза. Жертвите обикновено споделят с най-близките си приятели като само част от тях споделят със своите родители или учители.

В други случаи пък учениците, жертви на насилие, директно разказват (най-вече на своите родители) за лошото положение, в което са изпаднали или демонстрират неподобаващо поведение (прекалена нервност, възпрепятстване на учебния процес, отпадане от училище).

В редки случаи, самите жертви предразполагат и насърчават ситуации на насилие чрез своето неуместно поведение (отказ да бъдат отделени от дадена група, желанието им да се справят с несправедливостите).

Някои от жертвите приемат проследяване на тяхното здравословно и психическо състояние, други пък отказват или решават да направят тези изследвания извън рамките на училището.

Част от жертвите никога не се връщат отново на училище, но все пак повечето от тях остават в училището и след съответния случай на насилие.

3. Реакцията на родителите

Родителите на насилниците

Някои родители застават на страната на детето си, без да осъзнават колко погрешно е това, хвърлят вината върху жертвата, оказват натиск върху нейните родители, отхвърлят наложеното наказание, но оставят детето си в училище.

Други родителите пък имат доверие в училищната институция и приемат, а понякога дори и одобряват наказанието.

В много малко случаи, родителите просто си вземат бележка от наказанието (поразени от поведението на детето им или защото то е над 18 годишна възраст).

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Родителите на насилниците обикновено се опитват да намалят значимостта на инцидента и да оправдаят своите деца, като понякога обвиняват за случилото се училището или родителите на жертвата.

За тях е трудно да приемат мисълта, че тяхното дете тормози свои съученик, поради което те обикновено приемат неговото схващане “това беше за забавление”.

Родителите на жертвите

Веднага след като се запознаят с фактите, представени им от техните деца те уведомяват училището и търсят отговорност.

Те очакват реакцията на училището и какви ще бъдат санкциите.

В някои случаи те твърдят, че са доволни от наложените санкции.

В зависимост от сериозността на ситуацията или тяхното емоционално състояние, родителите на жертвата предприемат съдебни действия, които понякога се предлагат от самото училище.

Родителите на жертвите много рядко да се справят сами с проблема посредством осъществяване на контакт с насилника и неговото семейство (който би могъл да има обратен ефект).

От друга страна, много често родителите са критични към учебния процес, когато тяхното дете е обект на тормоз, но в по-голямата част от казусите те не са забелязали никакви признаци, докато следите от насилието не станат видими. Има случаи, в които дори да са чули някакви оплаквания от своите деца, родителите смятат, че това е нещо временно и не искат да приемат факта, че детето им е попаднало в лоша психологическа ситуация вследствие тормоз.

Като цяло от казусите става ясно, че липса достатъчно добра комуникация или сътрудничество между родителите и училището. Този факт без съмнение прави борбата с феномена насилие още по-трудна. Отсъствието на родителя в училищния живот е още по-осезаемо в случай на разведени родители, което в днешно време е често срещано явление.

4. Реакцията от страна на училището

В по-голямата част от училищата липсват назначени за постоянно психолози или социални работници, поради което се очаква учителите да поемат и тази роля.

Решението е поверено на преподавателския екип (в широкия смисъл на думата) в резултат на специфичен процес.

По отношение на начина за справяне със ситуацията във всеки казус можем да видим, че най-често прилаганото наказание е отстраняване от учебни занятия (от три до пет дни) и изключване от училище. В някои случаи тези методи за справяне с проблема са съпроводени с организирането на извънкласни дейности. В други случаи провеждането на няколко разговора относно инцидента между учителите, учениците и техните родители е предпочитана мярка за справяне със ситуацията, както и порицание за насилника.

Във всеки един от ситуационните анализи, родителите са информирани за случващото се и жертвите са били подкрепени, което обаче не винаги се случва при насилниците.

Налаганите санкции са дисциплинарни (дисциплинарно наказание, временно отстраняване, изключване) или образователни (осъзнаване сериозността на случилото се, напомняне на ценностите ...). Повечето училища прилагат и двата вида санкции.

**Lifelong
Learning
Programme**

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Като цяло санкциите се прилагат заедно с организационни, материални или други мерки: напомняне или преформулиране на училищните правила, напомняне за рисковете, които крие интернет, мерки за по-голяма сигурност (промяна на класните стаи, определяне на забранени зони, мониториране на щори), подобряване механизмите за наблюдение (странящите от другите деца ученици, наблюдение на общите части по време на междучасията).

Едно от училищата в Белгия, заедно с участието на учениците, разработва специфичен инструмент, наречен „гражданско училище“, чрез който разрешава проблемите, свързани с училищното насилие.

Общата процедура е следната:

Първите учители настояват за незабавно изясняване на ситуацията. Учениците са разпитани, с цел да се разкрие истината. Това, което следва е работа от страна психолози и съветници с целия клас, отделно с насилниците и с жертвите. Едни от тях трябва да преодолеят агресията си и да разберат, че не могат да унижават по-слабите ученици, а други да преодолеят страха си и да придобият смелост и самоувереност. Следващата стъпка е разговор с родителите, които са водещите фигури при формирането на характеристиките на момчетата и момичетата. Те трябва да бъдат насърчавани да вземат адекватно участие в разрешаването на проблема, а не да го задълбочават още повече. Тогава би трябвало да се появи и докладът на класния ръководител за налагане на наказание на организаторите и инициаторите на проблемната ситуация. Наказанията се осъществяват от педагогическия съвет. Директорът и училищният психолог трябва да разговарят с класния ръководител и останалите учители, преподаващи в класа, в който е регистриран случаят на тормоз. Учителите обикновено споделят с други колеги какво се случва в техния клас.

В по-голямата част от казусите директорите на училищата имат доста сходни реакции по отношение случаите на насилие. Те провеждат разговори с класните ръководители, участващите ученици (насилници и жертви) и техните родители. Обикновено свикват педагогическия съвет, който да се заеме по-задълбочено с проблема и издава решение за наказание, ако сметне това за необходимо.

Интересно е да се отбележи, че във всички казуси от Обединеното кралство училищата разполагат с обучен персонал за справяне с проблемни ситуации. Ясно е, че във Великобритания учителите все още имат духовна роля и са готови да помогнат и да подкрепят учениците си и извън обичайните параметри на преподаване и обучение.

Повечето училища във Великобритания разполагат с „Ученически съвет“, който представлява гласът на учениците и който им осигурява достъп до процеса, свързан с вземането на решения, който се отразява на училищния живот.

Директорите на училища в Обединеното кралство желаят да бъдат информирани, но не желаят да се включат активно в разрешаването на ежедневните проблеми на училището, освен когато те не са особено сериозни. Те могат да разчитат на подкрепата на членовете на училищния персонал, който е в състояние да се справи с повечето ситуации, свързани с насилие.

5. Приносът на външните експерти

Експертите залагат на индивидуални и групови терапии при работа си с насилниците и жертвите – формиране на самочувствие, да възприемат себе си като такива каквито са, акцентирание върху техните силни страни и сфери на развитие. Обикновено педагогическите съветници се опитват да накарат хората, жертви на тормоз да мислят позитивно - за възможностите, а не за ограниченията. Разговорите са насочени към изграждане на толерантно отношение към т.нар. „различни“. Експертите подкрепят и съветват насилниците относно правилното поведение, понижаване нивата на агресия, търсенето на правилните поведенчески решения.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

За справяне с проблемите, свързани с училищното насилие в Белгия се активират различни видове услуги (от страна жертвата или училището) за оказване на подкрепа. В повечето случаи тези услуги се предоставят от Министерството на образованието и науката: социални центрове за оказване на психологическа и медицинска помощ, младежки сдружения за оказване на подкрепа, учреждения, предоставящи услуги, свързани със семейно планиране.

Интервенциите са различни:

- оказване на подкрепа на преподавателския екип (съвети за решаване на проблеми, предложения за допълнителни мерки, информация за феномена насилие и създаване на система за превенция),
- при желание от страна на училищата, имащи трудности при справяне с конкретната ситуация на насилие, външните експерти могат да се заемат с разрешаването на проблема. Именно това се случва в един от представените казуси. Експертите са тези, които осъществяват посредничеството със семействата и намират подходящите решения,
- последващите мерки по отношение на групата/класа (напомняне за училищните правила стандарти),
- последващите мерки по отношение на насилника (или насилниците): осъзнаване сериозността на извършените деяния, обезщетение ...
- оказване на подкрепа на жертвата и нейното семейство (психологическа подкрепа),
- посредничество между учениците или провеждане на информационни сесии в класовете (самоуважение, зачитане на другите, ...).

От психологът се изисква да разговаря с учениците всеки път, когато възниква инцидент, свързан с насилие. Специфичните методи, използвани от психолози, както и тяхната отвореност направи възможно разрешаването на всички конфликти и помиряването на всички участващи страни.

Много е важно учениците да посещават консултациите с училищните експерти, придружени от родител. Училищният съветник се опитва да определи причините, довели учениците до подобни деяния, дали е налице ситуация на насилие в семейството (физически, вербално, психологическо и др.). Родителите трябва да напътстват и коригират действията на своите деца не само по отношение на постигнатите резултати, но също така и по отношение на тяхното поведение в училище и ежедневието. Освен това се следи дали родителите контролират деца си и дали това отклоняващо поведение не е повлияно в по-голяма степен от негативната обкръжаваща среда.

В Белгия училищата редовно канят външни експерти (най-често специалисти от Социален център за оказване на психологическа и медицинска помощ (CPMS)) и дори полицията в зависимост от сериозността на събитията.

Макар че британските експерти като цяло бяха похвалени за начина, по който училищата се справят с проблемите, те смятаха за ефективно училищата постоянно да напомнят на учениците, че те имат право на избор, което ще им позволи да поемат отговорност за собственото си поведение. Много от училищата, участващи в ситуационните анализи споменават създаването на училищни съвети и прилагането на т.нар. уроци PSE за предаване на посланието. Експертите цитират широка гама от стратегии.

6. Приносът на политиките

Политиките смятат, че училищното ръководство трябва да действа адекватно и своевременно при случай на насилие. Понеже това не винаги е възможно директорите на училищата трябва да се свържат със съответните отговорни органи, за да се предприемат по-ефективни мерки за разрешаването на конфликта.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Това, което е интересно в реакциите на българските политици е фактът, че насърчават училищните директори да наказват и учителите, отговорни за тяхната неадекватна реакция спрямо агресивното поведение на насилниците. Тъй като в България само една малка част от училищата разполагат с педагогически съветник – на пълен работен ден – може би ще е от полза (предвид ескалиращия брой случаи на насилие в училищата) учителите да бъдат допълнително квалифицирани как да разпознават различните видове агресивно поведение, да придобият основни умения за това как да се справят с такъв тип ситуации още при тяхното зараждане и да не позволяват на случаите на насилие да ескалират с течение на времето.

Последният и може би най-ефективният начин за борба с насилието в британските училища е илюстрираната във всеки един ситуационен анализ духовна система за подкрепа, която подпомага социалното, емоционално и психическо състояние на учениците. Училищата във Великобритания се стремят да акцентират по-силно върху преподаването и обучението и по-голямата част от тях все още продължават да спазват традицията относно духовната грижа и да разполагат с персонал, отговарящ за благосъстоянието на учениците. Работата, която тези учители и духовните наставници осъществяват вероятно оказва най-голямо влияние по отношение намаляването на случаите на насилие в училищата.

7. Заключение и препоръки

Насилието оказва влияние върху ценностната система на учениците и създава условия, които предразполагат появата на демотивация, ниско самочувствие, страх от говорене и представяне в клас; създава се неблагоприятна училищна среда. Изглежда, че децата се научават спазват правилата на „най-силният“ независимо дали те са справедливи или не. Учителите ще се фокусират върху проблема, свързан с насилие и върху развитието на техните класове. Според някои ученици проблеми от подобно естество не влияят на учебния процес. Други смятат, че преди всичко това се отразява на жертвата, като засяга най-вече нейното представяне в училище. Свидетелите на такива ситуации не могат да говорят свободно за това от страх да не се превърнат в жертва и създават агресивни модели, засягащи обучението и социалните умения на всички ученици.

Важно е целият училищен персонал (не само образователният, но също така и административния и технически персонал) да е запознат с конкретния проблем и с правомощията, с които разполага за действие в тази област.

Това е от голямо значение за подобряването на работната среда в класа, когато ситуации на насилие възникват в рамките на един клас: напомняне за правилата, изискванията, ценностите (право на благополучие и сигурност за всеки), като освен това е добре да се изслушват и мненията на учениците, техните очаквания и предложения, особено по отношение на училищните правила, като те самите също биха могли да участват в тяхното съставяне.

Именно в този контекст белгийските партньори отбелязват важното значение на «*école citoyenne*» („гражданско училище“) (предложено от MIEC - Mouvement des Institutions et Ecoles Citoyennes – Civic Schools and Institutions Organization) - метод, успешно тестван от едно от участващите в проекта училища, заедно с няколко системи за посредничество, предложени от Université de Paix.

Важно е да се използва помощта на специалисти. Добре е училището да призовава външни експерти от: социални центрове за оказване на психологическа и медицинска помощ, центрове, предоставящи услуги за посредничество, услуги, свързани със семейно планиране и психично-здравни услуги, младежки сдружения за оказване на подкрепа, мобилни екипи, полиция... Експертите биха могли да се заемат с дейности, свързани с взаимоотношенията между момичетата и момчетата (с цел да се запази равновесието в правомощията между двата пола и да се ограничи дискриминацията) по отношение на ненасилствената комуникация или межкултурните отношения.

Според италианските съветници наказанието е само част от цялостната стратегия за справяне с насилието в училище. Санкцията сама по себе си не е достатъчна, ако не се разбира! Насилникът е в

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

риск отново да прибегне до тормоз и на други места, ако не възприеме сериозността на своите действията.

От това следва, че е от изключително значение насилникът да има възможност да разбере защо поведението му е неуместно и да търси алтернативи.

Основните принципи за възстановяване: включване и на двете страни, участващи в конфликта в процеса на изразяване и разбиране на това какво са преживели и какви са възможните решения; вниманието трябва да се насочи върху самото поведение, а не върху извършителя; ученикът трябва да се възприема като лице, което е в състояние да действа положително, да се промени, да се отучи от това да прилага насилие; насърчаване на насилника към извършването по-отговорни постъпки.

Диалогът и сътрудничеството между училището и родителите, които имат големи очаквания, (без абсолютно никакво доверие в училищната институция) трябва да бъдат засилени и по този начин да се избегне ескалацията в отношенията (завеждане на съдебни дела, контрапродуктивни опити за уреждане на нещата между родителите, оттегляне на дете от училище).

Несъмнено е, че на учениците, участващи в ситуации на насилие, трябва да бъдат осигурени помощ и насоки от специалист, така че анализването на тяхното поведение и последствията от техните действия да ги доведе до по-задълбочено разбиране за тях самите. На участващите ученици определено следва да им се предостави подкрепа и напътствия от експерт, така че анализът на причинителите на тяхното поведение и последиците от техните действия да доведе до по-добро разбиране на самите тях, както и на необходимостта от съвместно съществуване и справяне с новите социални условия, които им се налагат, като цели не само да коригира тяхното поведение, но и да направи по-плавен преход им към реалността на съвременното общество, в което живеят. Наложително е училището да приложи образователна политика, която да цели да спре расизма и която да създаде условия за сътрудничество посредством насърчаването на положително отношение към всякакви социални и културни различия сред учениците. Освен това е необходимо провеждането на индивидуални консултации от страна училищния съветник с ученика-насилник и с ученика-жертва. При необходимост те трябва да бъдат посъветвани да се срещнат с училищния психолог. Друг важен момент, който беше очертан в много от казусите е, че за съжаление сигурността в училищата е на незадоволително ниво и дори и там, където има училищна охрана охранителните са малко и не са обучени да разпознават първоначалните признаци на тормоз сред учениците. Необходими са организационни и структурни промени (помещения, надзор, правила и регламенти...) ако училищата искат да се справят трайно и ефективно с феномена насилие.

Въпреки че в някои случаи методите, прилагани от директорите за справяне с подобни ситуации са одобрени от политиките, то в друга част, те намират съпротива от страна на учителите и училищната общност за незавършена и неефективна работа и изтъкват неуспеха, до който води липсата на информирани и обучени учители, родители и ученици по отношение на въпросите, свързани с трудности при учене, приемане на различията и справяне с насилието.

Какво работи и какво не

Несъмнено, когато се появи случай на насилие, той смущава училищната общност по много начини. Животът в училище много често се нарушава от агресивното поведение на учениците и инцидентите, случващи се вследствие на това поведение засилват притесненията на учителите, които имат в тази насока. В резултат на това спазването на правата от децата се превръща в основен предмет на обсъждане в много класове, особено в тези, в които феноменът насилие е по-осезаем. Наказанията, наложени от страна на учителите стават все по-чести и по-строги и се придържат към училищните правила. Наблюденията по време на почивките стават все по-интензивни, а отношението на учителите по-строго. В някои учебни предмети като „Социология“ и „Политика и право“ се провеждат дидактически часове, в които се разглеждат теми, свързани с равните права и насилието.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Обнадеждаващо е, че когато учениците от едно от училищата, участващи в проекта, бяха попитани дали желаят да се включат в инициативи за разрешаване на конфликтни ситуации, възникващи в училище, те с желание съгласиха, с цел да се подобри комуникацията и сътрудничеството между съучениците. Това е най-важното въздействие от неприятни събития, които са описани в казусите. Това важи най-вече за по-големите деца, които са решили да станат по-активни в социалния живот в училище и да предприемат действия в интерес на училището. Ролята, което им е отредена ги кара да се чувстват по-зрели и по-отговорни.

От друга страна, анализът на събраните казуси изтъкна липсата на добре обучен персонал в училищата, който да може ефективно да се справи с подобни ситуации. В много малка част от казусите като метод за справяне на възникналата ситуация на насилие се използва провеждането на консултации на учениците с психолог-съветник. Обратната връзка е много полезна. Постоянното присъствие на съветник или друг експерт, както и организирането семинари по темата за училищното насилие и начините за справяне с него (инициатива, предприета от някои от училищата) допринасят по един ефективен начин за възстановяването на безпроблемното управление на училището.

Както обаче вече беше споменато имаше няколко наистина тежки случаи, някои от които доведоха до отпадане на жертвата от училище, а други до опит за самоубийство. Това означава, че са пропуснати важни стъпки и са допуснати грешки. За да се разреши проблемът трябва да се предприемат действия преди да се стигне до крайности. От казаното дотук следва, че би било по-добре ако се спазват стриктно училищните закони, като например забраната за използване на мобилни телефони в училище - много ефективен метод за борба с кибер тормоза. Доказано, че сигурността в училищата е на незадоволително ниво и дори и там, където има училищна охрана охранителните са малко и не са обучени да разпознават първоначалните признаци на тормоз сред учениците.

От друга страна, изглежда че учителите не са способни да се грижат за всичко в училище, още повече след като не са обучени да се справят с подобни ситуации. Липсата на обучения за учителите не им позволява да действат ефективно. Все пак насилниците са толкова лукави, че е много трудно да бъдат разкрити, за да могат учителите да се справят с тях ефективно в претъпканите класни стаи. Като става дума за безпомощни учители и училища, в Гърция съществуват институции, които много успешно се справят с подобен вид ситуации. От анализа обаче става ясно, че подобен вид учреждения не са много достъпни и са непознати за училищната общност.

Феноменът насилие може да бъде предотвратен само ако хората действат в сътрудничество, а не самостоятелно. Родителите носят голяма отговорност не само за липсата на внимание от тяхна страна спрямо някои признаци в поведението на техните деца, но също така и за липсата на сътрудничество с училището. Необходимо е поддържането на постоянна връзка между родителите и учителите, за да могат да бъдат открити всички промени в поведението на детето и възникналият проблем да бъде разрешен на по-ранен етап, преди нещата да се влошат. Важно е да има единомислие между учители, директори и учители по отношение на начините за справяне със ситуацията. Понякога родителите не осъзнават негативното поведение на децата си и се опитват да ги защитят, въпреки че те са навредили физически или емоционално на друг ученик. Така насилникът получава смесени послания и не може да поправи поведението си. Освен това разногласието между директорите или преподавателският състав относно действията, които трябва да бъдат предприети е изключително погрешно и при всички случаи трябва да се избягва или поне да не се разкрива пред учениците.

В по-голямата част от казусите, за справяне със ситуацията се прилагат традиционните методи за наказание, като например отстраняване на учебни занятия за няколко дни и дори изключване от училище. Може да се стигне и до отпадане на насилника от училище. Този подход е по-скоро едностранен, тъй като не обсъждат толкова внимателно, колкото е необходимо от всички страни, имащи отношение към проблема.

Насилникът е ученик, който също се нуждае от помощ, още повече когато той/тя е отгледан в отрицателна семейна среда, която допълнително подсилва проявите на агресивно поведение. Очевидно е, че традиционните санкции са неефективни и че вместо "полицейска акция" е по-добре

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

училищата да се стремят да прилагат програми за засилване на позитивно отношение и положителните характеристики у децата. Учениците са склонни да вземат участие в извънкласни дейности и да поемат активна роля в училищния живот. Това е една добра възможност да се подобри тяхното сътрудничеството, както и техните комуникативни умения посредством работа в екип.

Някои от ситуационните анализи показват, че реакцията на жертвата е нелогична. Всъщност, като цяло жертвите демонстрират нежелание да споделят с другите, особено с възрастни, своите преживявания, свързани с насилие, като освен това те отказват всякаква помощ. Въпреки тази тенденция, някои от ситуационните анализи показват, че жертвите се опитват да разговарят с родители, учители или съветници, защото искат да обсъдят ситуацията, да разберат причината и да намерят решение. За съжаление много от тях не успяха да намерят правилно решение или просто не искаха да променят начина, по който живеят и се държат, ако насилието е породено от тях и те отидат в друго училище.

В заключение, от тези ситуационни анализи може да се обобщи, че всички жертви имат нещо общо помежду си: всека една от тях е опустошена, преминавайки през това да бъде неразбрана и недооценена от съучениците си. Всички жертви преминават през труден период и се чувстват наранени и объркани.

Различните действия, целящи превенция и справяне с насилието:

- Учениците, които са предизвикват инцидента се приканват в кабинета на училищния директор, заедно със своите родители, където да бъдат приканени да говорят свободно за причините, които са ги подтикнали да извършат тези сериозни действия, да представят своите виждания за възникналата ситуация и накрая да намерят пътя на помирение и да разрешат спора по взаимно съгласие;
- Училищното настоятелство свиква спешен учителски съвет, на който се обсъжда инцидента и на който учениците анализира случилото се и мерките, които трябва да бъдат предприети за предотвратяването в бъдеще на подобни ситуации
- Часове за консултации (групови и индивидуални, с или без родители), които да имат задачата да разберат поведението на учениците и причината поради, която участват в подобни прояви с наличие на насилие, да подобрят представата на участниците за самите тях, да предотвратят негативните последици и да осигурят необходимите на учениците условия за самостоятелно развитие и самоконтрол.
- Училищни процедури за безопасност: входната врата на училището да бъде затворена през цялото време; достъпът до училището да бъде разрешаван само от охранителите, идентификационни карти за учениците, видео система за наблюдение и др.
- **Разработване на политики, обхващащи цялостната училищна система, относно:**
 - повишаване на информираността на учители и ученици;
 - създаване на рамка за противодействие на насилието;
 - изготвянето на правила по отношение на насилието, които учениците трябва да спазват в класната стая;
 - реализиране на съвместни образователни проекти, които да насърчат работата в екип и да намалят социалната изолация;
 - разработването на дейности или задачи, които да спомогнат придобиването на умения за справяне с конфликтни ситуации;
 - участие в ролеви игри и други подобни дейности, имащи за цел да покажат на учениците въздействието и последиците от агресивното поведение.

**Lifelong
Learning
Programme**

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Виртуални срещи транснационална дискусия

След разработването на ситуационните анализи от учителите бяха проведени три виртуални срещи (първата на 26 март, втората на 23 април и трета на 7 май), с участието на екипа на проекта и няколко учители от всяка от страните-партньори по проекта. Целта на тези срещи беше представянето на казусите от всяка една страна и тяхното обсъждане.

Транснационалната дискусия на ситуационните анализи се осъществи по следния начин: първо учителите от другите държави-партньори коментираха случаите на насилие в собствената си страна, а след това те споделиха и своите мнения относно казусите по време на виртуалните срещи по проекта, които бяха посветени на обсъждането на ситуационните анализи.

Всички партньори представят себе си и учителите, както и ролята на всеки един от тях в проекта (по време на тези срещи участие от всяка страна-партньор вземат членовете на екипа на проекта и учителите, които са участвали в разработването на казуси и в предоставянето на коментари и предложения относно събраните казуси).

Всеки партньор започва с кратко представяне на всеки казус, както и получените коментари. В края на представянето се предоставя статистическа информация относно броя на коментарите, получени за националните казуси и броя на коментарите, направени от учителите на други казуси.

Всички партньори оценяват високо участието си в този проект и това, че спомагат за справянето с този много сериозен проблем (феноменът училищно насилие). Те отчитат важното значение, което имат обсъждането на коментарите, предоставяни от учителите и обмяната на опит, идеи. Партньорите имаха голямо желание да участват, те успяха да представят своите идеи, което е много важно, тъй като учителите стават все по-активни и осведомени и споделят информация с колеги. Изключително полезно беше да се открият прилики между казусите и коментарите от различните страни и да се установи, че различните образователни системи предлагат различни решения за едни и същи проблеми.

Част от партньорите оценяват възможността да работят в подобен вид проекти, при които биха могли да спомогнат за осъществяването на промени в образованието в световен мащаб и да окажат влияние върху насилието.

1. Коментари

Голяма част от ситуационните анализи са свързани с кибер насилие. Отговорността на училищното ръководство в подобни случаи е спорна, тъй като за всеки е известно, че такъв вид насилие обикновено се осъществява извън пределите на училището.

Според мнението на един от английските учители училищата действително носят отговорност при случай на кибер тормоз, независимо дали инцидента се извършва извън училището. Силно препоръчително е училищата да включат в своите планове за безопасност стратегии за превенция и образование, целящи справяне с кибер насилието и свързаните с него онлайн рискове, както и да планира дейности с участието на училищните служители, правоприлагащите органи, обществени организации, родители и ученици. Това може да се осъществи само чрез изменение на държавния законодателен акт относно безопасността в училищата.

Някои от страните-партньори смятат, че финансовата криза се отразява на всички социални структури. Безработицата, намаляването на заплатите, бедността, наред с другото, създават една експлозивна ситуация в обществото, от която, разбира се, учениците няма как да останат незасегнати.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Друг важен елемент – повечето от насилниците идват от проблемни семейства, разведени родители, и т.н., което е показателно за това колко е важна комуникацията между училището и семейството.

Липсата на съветник във всяко училище е проблем, свързан с училищното насилие.

Така например, в гръцките училища няма на назначени на постоянна длъжност съветници противно на това, което се случва в останалите държави, участващи в проекта (с изключение на Италия). Съветникът играе съществена роля по отношение превенцията и – ако това не е възможно – своевременното разрешаване на конфликта. Пордаи гореспоменатата причина в много от ситуационните анализи на Гърция и Италия, разрешаването на трудните ситуации в училището се поема от директора или учителите, което понякога може допълнително да влоши проблема.

Училищният директор е отговорен за овладяването на ситуацията и за налагането или не на санкциите, докато експертът в областта на училищното насилие може да действа активно, в сътрудничество с останалите заинтересовани страни, за да помогне на студентите да се държат по-подобаващо.

Друг въпрос, обсъден по време на виртуалните срещи е проблемът с етнокултурните различия като възможна причина за нарастването на броя на инцидентите в гръцките училища през последните години. Един от участниците във срещата сподели мнението си, че в подобни сериозни ситуации намесата на полицията и на свой ред на правосъдието, е необходимо, защото безнаказаността на насилниците понякога поражда повече насилие. Липсата на политика срещу насилието отстъпва място на незаконосъобразни действия.

Възможните теми, които би трябвало да бъдат взети под внимание са:

- Отношението към детето в семейството и училището:
 - o загрижен родител;
 - o пасивен родител;
 - o избирателна привързаност към детето;
 - o взаимоотношенията в семейство с един родител;
 - o пренебрегвано дете;
 - o нужда от помощ;
 - o родителски модел;
 - o намеса от страна на училището или семейния – области на експертно познание;
 - o оптимизиране на взаимоотношенията между учител и ученик;
- Общуване с детето:
 - o разрушаване на комуникационните бариери;
 - o насърчаваща комуникация;
 - o позитивна обратна връзка;
 - o активен слушател/ добър слушател;
- Изграждане на доверие:
 - o придобиване на умения за вземане на решения;
 - o бариери при вземането на решения;
 - o липсата на себепознание, несигурност в самия себе си;
 - o отказа за приемане на негативните последствия от техните решения.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- Стъпки при вземането на решения:
 - o ясна хипотеза;
 - o уточняване на съществуващите възможности;
 - o изброяване на предимствата и недостатъците;
 - o говорене за миналото;
 - o проектиране на бъдещето (ако това е възможно);
 - o избор на подходяща опция;
 - o приемане на опцията с всичките ѝ възможни последствия;
- Ясна представа за себе си – ролята на родителите:
 - o физически, психологически и социален имидж;
 - o социалният Аз;
 - o самостоятелно наблюдение на тяхната собствена личност;
 - o търсене на себе си в отношенията си с другите (родители, приятели, съученици);
 - o познание/себепознание чрез психологически тестове (личност, темперамент, професионални интереси, личностни ценности, познавателни способности – интелигентност, памет, въображение);
 - o сътрудничество със съветник;
 - o психо-педагогическа помощ;
 - o роля на съветника/ семейния психиатър;
- Познаване личностните характеристики на подрастващите и юношите:
 - o необходимост от независимост, менталитет на отричане, предразсъдъци към възрастните;
 - o нужда от обич;
 - o нужда от приемане в групата от връстници;
 - o бунт срещу възрастните;
 - o интуитивни различия между половете;
 - o изграждане на самочувствие;
 - o формиране на индивидуален стил на учене;
 - o планиране на време за индивидуално обучение;
 - o големите изкушения – пушене, алкохол, наркотици и др.;
- Разрешаване на проблемите с детето – образование чрез ненасилнически методи:
 - o основната причина за конфликтите;
 - o причините за поява на конфликт между родители и деца;
 - o начини за обсъждане на конфликтите;
 - o начини за разрешаване на конфликтите;
 - o роля на училището и на семейния психолог; взаимно допълване;

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

о правата на децата и тяхното спазване в семейството.

- Учителите трябва да бъдат обучени, за да могат да се справят с трудните ситуации;
- Най-полезното обучение за учителите е обучение, базирано на опита на други колеги в други училища. По този начин се сравняват стратегии и се търсят по-ефективни средства за защита.
- Убеждаване на учениците, че насилието не води до нищо добро и да споделят с учителите си ако имат някакъв проблем;
- Провеждането на разговори и дискусии с учениците относно възможностите за алтернативно поведение, по време на които децата са насърчавани да разговарят с учителите или с училищните специалисти в случай, че са обект на тормоз;
- Организиране на работни сесии с учениците с цел да се подобри тяхната осведоменост относно използването на „подходящи“ социални мрежи, правилата за тяхното използване, рисковете, както и въпроси за обсъждане....
- По отношение на извънкласните дейности с учениците - за съжаление този тип дейности е трудно приложим в недостатъчно гъвкави образователни системи, които стриктно се придържат към учебната програма и изпити (каквато е гръцката). Бюрокрацията е отчайващ фактор, който прави изпълнението на подобни мероприятия още по-трудно. Но наистина е полезно да се опита!
- Посредничеството е добро решение;
- Дежурен учител по време на междучасията;
- Предизвикване на интереса от страна на учениците посредством културни дейности, в които те самите могат да вземат участие.
- Трябва да се създаде атмосфера на доверие между учители и ученици, както и да организира „протокол“, така че всеки ученик да може да докладва за инциденти без да се страхува;
- Обучение за преподавателите относно използването на социалните мрежи и свързаните с тях рискове.
- Информация и обучение за семействата по същата тема;
- Клуб на родителите в училището;
- Много добро сътрудничество между училищния персонал и родителите.
- Родителите трябва да отделят повече време за децата си;
- Дългосрочното сътрудничеството между семейството и училището се счита за необходимо в подобни ситуации.
- Както родителите, така и учителите трябва да се справят с този проблем, защото те са тези, които носят отговорност за благосъстоянието на тийнейджърите.
- Важно е да се отчете какъв е социалният произход на семейството, взаимоотношенията и становището на родителите, които насърчават и поддържат подобно поведение. Необходимо е проблемът да се идентифицира и оцени като цяло, а не само отделен негов аспект. В противен случай това би било само временно решение, което да засили насилието и агресивното поведение;
- Налагането на санкции е добър подход, но само ако наказанията са комбинирани с положителни стимули за промяна на поведението и с консултации с професионални психолози, педагози и експерти;

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- Значението на училищните съветници;
- Организирането на дейности, при които агресивните ученици да участват в промоцирането сред други ученици на програма за психологическа подкрепа за повишаване информираността относно последствията от агресивното поведение. По този начин те ще разберат смисъла на правилата и ограниченията, които трябва да бъдат част от правилника на едно училище.
- Съществува реално търсене, не всички училища притежават специални експерти като психолози или други подобни специалисти, предоставящи възможности за консултиране, които да спомогнат повишаването на осведомеността относно феномена насилие и които да обучат учители и ученици как да се справят ефективно с подобни ситуации.
- Намесата на полицията би имала възпитателен ефект.

По отношение на санкциите, съчетаващи дисциплинарни и образователни наказания, част от партньорите застават зад позицията, че това е най-добрият начин за разрешаване на конфликти, особено в случаите, когато момчетата са доминирани от момчетата в класната стая.

Някои партньори се застъпват за налагането на тежки дисциплинарни наказания на насилника/ците, вместо училищата да разчитат на образователни санкции.

Така например, във Великобритания отправянето на подигравки и обиди от страна ученик със сигурност би могло да доведе до временно или дори до окончателно изключване на съответния ученик.

В сравнение, реакцията на белгийските училище в ситуации на насилие, твърде често се изразява само в налагането на наказания, както смятат част от партньорите (най-лошото от които е изключване от училище), въпреки че по-задълбочената работа с всички участващи лица има основно значение за разрешаването на проблема в дългосрочен план.

Дисциплинарна мярка, като например отстраняване от училище, би могла да се предприеме, тъй като физическото насилие е неприемливо; тя трябва да бъде пропорционално на сериозността на случая, степента на участие и произхода на всяко едно лице. Наказанието е неефективно, освен ако не съпътствано от разговор с все един участник поотделно за причините, довели до инцидента, както и начините за неговото отстраняване. Като цяло, трябва да бъдат положени усилия, така че учениците да разберат, че подобни инциденти и поведения неприемливи. Много от учителите са на мнение, че те не могат да се отнасят към по-младото поколение, което е в началото на своя житейски път, като с престъпници. Ако учениците са направили нещо нередно, учителите трябва да им обяснят какви са последствията от техните постъпки, влиянието, което подобно поведение оказва на цялата общност, както и начина, по който би трябвало да реагират в подобни ситуации. Преподавателите би трябвало да предотвратяват проявите на лошо поведение, не като осъждат или наказват децата, а като им помагат да бъдат по-добри хора и им дават възможност да се поправят. Освен това, много от учителите застават зад позицията, че училищната администрация не трябва да се намесва с много строги мерки в разрешаването на по-леки случаи на насилие, с цел да се даде пример и да се напомни на учениците за властта и училищните правила.

Бяха предложени и други мерки от дисциплинарно, организационно или друго естество:

- Дисциплинарната мярка – временно изключване – наложена на насилника трябва да бъде последвана от среща с педагогически съветник след неговото завръщане в училище ("реинтеграционна среща" с обещанието подобни прояви да не повтарят)
- Размяна на местата на учениците в клас или преместване в друг клас
- Подобряване наблюдението на насилника посредством бележник („индивидуален отчет“), който ежедневно да бъде преглеждан от докладващият възпитател

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- Учителите трябва да информират родителите относно проблема и да поддържат контакт с тях, докато поведението на детето им стане отново задоволително.

Що се отнася до санкциите, налагани от педагозите:

- Посредничеството между страните и подписването на „джентълменско споразумение“ се разглеждат като положителен подход за разрешаване на конфликта. Комуникацията е ключът.
- Част от партньорите одобряват начина, по който процедират белгийските училища: осъществяване на диалог с главните действащи лица (жертви, извършители, родители, учители...), след което заедно с тях се намира решение на проблема и се предприемат превантивните мерки от страна на училището.
- В Румъния например, педагогическият съветник осъществява посредничеството.
- Препоръчително е да се проследява поведението и на двамата участници (жертва и насилник) посредством провеждането на „срещи с надзорника“, с цел да им се даде възможността да чуят гледната точка на другия, да разберат по-добре ситуацията и да покажат съпричастие. И двете лица са жертви и имат нужда от наблюдение.
- Предлага се и поправяне на „грешката“, „налагане на справедливост“. По отношението на случая с ученика, жертва на тормоз от страна на свой съученик във Великобритания, ученикът демонстрирал непристойно поведение може да бъде наказан в продължение на една седмица да прекара обедната си почивка, помагайки на учениците със специални потребности.

Специфичният инструмент „гражданско училище“, чрез който в разрешаването на училищните проблеми участие вземат и учениците се възприема като правилният подход за справяне с подобни ситуации:

- Той дава възможност за разрешаването на конфликта с търпение, стъпка по стъпка.
- Побойникът не бива заклемен. Вместо това на него му е предоставена възможността да разбере грешките си и да приеме нов тип поведение.
- Директорът се придържа към този инструмент в продължение на целия процес.
- И накрая, участието на учениците в „гражданско училище“ ги прави по-информирани за отговорностите, които те имат спрямо другите.

Партньорите дават сведения относно подобни инструменти, използвани в техните страни:

- Така например, в България „гражданската общност“, към която повечето ученици са членове функционира с ясно дефинирани правила и отговорности.
- „Ученически съвет“, или „група срещу насилието“ във Великобритания, където също така се прилага и методът образователната система като „приятел“ (друг ученик, на когото може да се има доверие), имаща за цел интегрирането на учениците със специални потребности. Тези деца получават подкрепа от ученик, с когото те могат да разговарят и на когото могат да се доверят в първите няколко месеца след пристигането им в училище.

Като цяло, партньори подчертават необходимостта от разработване на превантивни и обучителни мерки, насочени към педагогическите екипи, както и към учениците и родителите.

Училищата усещат нуждата от изготвянето на стратегии за превенция (информационна кампания, лекции, семинари, дейности подобни на организацията "Childline" в Литва ...) за всички заинтересовани лица (ученици, родители, преподаватели...)

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

В повечето страни съществуват закони, регулиращи използването на Интернет (снимки, аудио, видео ...). В Румъния например, заснемането на учител без неговото съгласие може да доведе не само до изключване от училище, но също така и до съдебни производства.

От анализа на българските ситуационни анализи се очертава значението, което имат извънкласните дейности за училищния живот, подпомагайки учениците и подобрявайки общата атмосфера в училището. Те помагат на учениците да се опознаят помежду си, да открият това, в което са добри, да изтъкнат своите положителните качества и да разберат, че всеки един от тях рано или късно ще намери мястото, където да бъде най-добрият и да бъде оценен. Тази стратегия дава резултат, защото, това което насилниците търсят е признателност и внимание.

Единствената разлика, която може да се отбележи, при обсъждането на румънските ситуационни анализи е участието на полицията. В едно от българските училища, по време на извънкласни занимания училището кани полицията да разговаря с децата на теми, свързани с насилието и тормоза, представяйки им примери с реални ситуации. Така че това би могло да бъде стратегия, която включваща полицията в училище.

Всъщност полицията трябва да взема постоянно участие в училищните дейности и непрекъснато да наблюдава потенциалните случаи на насилие. Тя може да бъде ангажирана периодично или когато възникне конкретен проблем. Ако полицай влезе в класната стая и обясни какви са последствията от неспазването на правилата и законите, заедно със списък от примери за наказания, това ще изиграе изключително важна роля в поведението на учениците.

Полицията е ценен помощник. Тяхната функция е не да наказва, а да консултира и да помогне на училището. Полицаята не трябва само да изнасят лекции на децата, посещавайки техните часове, но и също така да се отзовават и в случаите, когато учителите се нуждаят от съвети относно разрешаването на въпроси, свързани с насилие. Това се изразява в консултиране на родителите на насилника и жертвата и информиране относно възможностите за получаване на помощ и отговорностите, които трябва да бъдат поети. Ако е необходимо те посещават семействата, заедно с представител на училището, проследяват поведението на децата, които се държат негативно, организират различни дейности за тях извън пределите на училището.

Във Великобритания полицията се намесва единствено в краен случай, когато е налице наистина сериозен проблем, който включва физическо насилие или използване на оръжие. Това несъответствие на европейско ниво трябва да бъде преодоляно, тъй като се споделя мнението, че ако младите хора смятат, че е нормално да прилагат насилие, то те ще продължат да правят това и в зряла възраст. Предприемането на мерки в училищна възраст е наистина важно, тъй като насилието може да определи какъв човек ще стане детето на по-късен етап от неговия живот.

Друго добро предложение, направено по време на транснационалната дискусия беше провеждането на рекламни кампании за повишаване на осведомеността в училищата. Би било интересно да се проучат начините, по които рекламната кампания би могла да придобие европейски акцент с общи елементи, която преминава през различните национални училищни системи.

Съществуваше всеобща загриженост от страна на партньорите по проекта по отношение на увеличаването на случаите на кибер тормоз. Бяха направени предложения от родителите да бъдат научни как да използват технологията, така че да могат да наблюдават децата си вкъщи. Във връзка с това идеята на Великобритания за ден на „По-безопасен Интернет“ може да бъде много полезна и да се приложи в цяла Европа. Със сигурност кибер тормозът е сериозен проблем, който трябва да заема сериозно място в изготвения европейски доклад.

В едно от участващите в проекта училища всеки месец се организират дискотеки за ученици от първи до четвърти и от пети до осми клас. Няма много възможности за децата на такава възраст да танцуват, което означава, че тези дискотеки се възприемат добре и са популярни не само сред учениците от съответното училище, но и сред всички съседни училища. Тези мероприятия винаги

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

имат различни тема, заглавие, облекло и музика. Учениците, които не отговарят на тези изисквания, когато пристигнат трябва сами да си направят аксесоари от материал, който им бива даден там. По време на дискотеката децата играят забавни игри, избират най-добре облечените ученици в съответствие с темата. На учениците, които нарушават правилата им е забранено да присъстват. Тази превантивна мярка беше инициирана от самите ученици и поради ентузиазираността на учителите тя се превръща в една от най-предпочитаните от тях. Най-интересното в случая е, че децата с поведенчески проблеми са тези, които инициират това.

Други решение за справяне с феномена училищно насилие е налагането на санкции на родителите на децата, които редовно нарушават правилата. В България съществуват училища за родители, които се ръководят от психолог, но те не се посещават достатъчно. Изглежда, че българите нямат необходимите механизми за убедят родителите да посещават подобни училища. Психологията българина счита това за ненужно и безполезно. В Италия тази възможност не съществува. Там няма училища за родители.

По време на виртуалните срещи и дискусиите с партньорите литовците изтъкват, че най-ефективният метод за предотвратяване на насилието е използването на протоколи (които се прилагат в повечето литовски училища). Проблемът в случая е, че повечето участници не знаят, че той съществува. След предоставянето на ситуационните анализи по време на първата виртуална среща беше подчертано, че проблемът се крие в това, че учителите признават, че реагират едва когато конфликтът вече се разраснал. Те са ориентирани към интервенция, а не към превенция. Най-често прилаганият подход е посредничеството, при който учителите насочват насилника или жертвата към съветник или се опитват да разработят възстановителни или образователни мерки.

В някои държави, например Италия, училищата не разполагат с национални протоколи за тормоз. В рамките на федерацията Валония-Брюксел не се съставят протоколи за интервенция при разрешаването на ситуации на насилие между ученици, с изключение на последната кръгла маса (май 2012) разискваща санкциите и съдържанието на правилниците и регламентите. Вследствие, на която бяха разработени много инициативи в училищата. Въз основа на специфични ситуации, които трябваше да бъдат разрешени бяха установи правила и процедури от страна на училищните ръководства.

На базата на испанските коментари може да заключи, че директният тормоз днес все по-рядко се среща в испанските училища. Това се дължи на работата на „Комисията по съвместното съжителство“ – постоянен орган, който следи и предотвратява конфликти, като неговата цел е да превъзпита нарушителя и да разглежда насилието като част от образователната си работа.

Във Великобритания духовните системи (духовен ръководител, ученик-отговорник на годината, помощник на отговорника) имат задачата да идентифицират проблема и да се справят с него незабавно. В Италия семействата не смятат религиозната конгрегация за надеждна и малка част от тях посещават църква. Налице е нарастваща загуба на религиозно съзнание и необходимост.

Може да се заключи, че жертвите не винаги са най-слабите или тези с всякакъв вид физическа диференциация. В същото време, насилниците не винаги са буйни и жизнени ученици, те биха могли също така да бъдат „добри“ ученици. Всеки един случай е уникален и трябва да бъде разглеждан като такъв.

Като цяло учителите са на мнение, че транснационалната дискусия се оказва много ефективна. Те споделиха, че за тях е било много важно да запознаят с един алтернативен метод за разрешаването на инциденти, свързани с насилие. Според тях транснационалната дискусия ги е накарала да разгледат от друга гледна точка случаите на училищно насилие, пред които са били изправени. С други думи, те признават, че в миналото може би са подценили някои индикации, които са могли да доведат до насилствени действия. Освен това, те изразиха виждането си, че е необходимо присъствието на експерт във всяко едно училище, както и че провеждането на ясна и конкретна политика срещу насилието е от изключително значение.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

И накрая, транснационалната дискусия се оказва много необходим и полезен инструмент. Размяната на мнения помогна на участниците по различни начини. Първо всички партньори бяха запознати с други форми и случаи на насилие. Второ, те се информираха относно различните подходи за справяне с това явление и трето участието в проекта увеличи информираността на участниците в областта на училищното насилие.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Страховете от насилие в училище винаги са били голямо безпокойство за учители, родители и ученици, което се появява със започването на всяка нова учебна година. Факт е, че днес насилието и тормозът са част от много европейски училища. За щастие това обикновено включва малка група от хора, борещи се помежду си. Всички лица, имащи отношение по този проблем трябва заедно да работят за неговото разрешаване. Общността, директорите, учителите, родителите и учениците трябва да се обединят и да направят училището безопасно. В противен случай превенцията и санкциите няма да бъдат ефективни. С проекта „Не се страхувам“ и най-вече със ситуационните анализи партньорите се надяват да помогнат на училищата да подобрят своите политики и стратегии, свързани с проявите на насилие. В момента това, което правят училищата е да реагират на всеки възникнал случай на насилие, докато целта на всички мерки преди всичко би трябвало да е предотвратяването на подобни ситуации.

Превантивните мерки в крайна сметка би трябвало да намалят рисковите фактори и да увеличат защитните фактори на различните нива на влияние, включително субекта, взаимоотношенията, общността и социалното равнище. Това, което стана ясно от анализа на националните казуси и транснационалната дискусия е, че налице е сериозна необходимост от единни училищни политики и обучения на учителите относно на явлението училищно насилие. Опитът на някои от партньорите по проекта показва, че се създават универсални училищни програми за превенция, за да се намали степента на агресия и агресивно поведение сред учениците. Тези програми трябва да бъдат представени на всички ученици в училището или на определен клас, като се фокусират върху различни области, включително емоционално самосъзнание, емоционален контрол, самоуважение, положителни социални умения, разрешаване на социални проблеми и конфликти, работа в екип. Съблюдаването на някои от тези програми и взаимното влияние, което си оказват децата едно спрямо друго им помага да придобият социални умения. Други програми пък включват дидактическо обучение, моделиране и ролеви игри, които имат за цел подобряване на социалното взаимодействие, прилагане на ненасилствени методи за разрешаването на конфликти и засилване убежденията на младите хора против насилието. Освен това, би било добре да се предприемат някои мерки от страна на родителите и семейството, които да бъдат насочени към подобряването на семейните отношения. Превенцията следва да се базира на обучение на учителите по активни и основаващи се на опита преподавателски методи, които насърчават колективната работа, сътрудничеството и целят укрепване на самочувствието на учениците и формиране у тях на емпатия. Очевидно е, че традиционните методи за налагане на санкции като цяло са неуспешни, което означава, че трябва да се търсят алтернативни и по-ефективни начини за работа с деца с проблематично поведение.

Съществуват все повече доказателства, че подобни интервенции, особено тези, които се предприемат навреме и разпознават различните фактори, които влияят на семейството, могат да имат значително дългосрочен ефект за намаляването на агресивното поведение. Стратегиите на ниво общност също могат да бъдат полезни. Те се фокусират върху промяната на обществените характеристики, включително и тези на училището, което или насърчава или възпрепятства проявите на насилие. Училищата полагат много усилия за подобряването на цялостната училищна среда и за ограничаването на отрицателните проявления в нея, каквото е насилието. Тези усилия се изразяват в подобряване методите за ръководене на класната стая, насърчаване използването на техники за кооперативно обучение, практики за учители/ персонал, мониторинг и наблюдение на учениците, както и ограничаване проявите на насилие посредством включването на родители/настойници. Училищата са част от нещо по-голямо, каквото е Общността и те взаимно си влияят. В резултат на това, по-сериозните и широкообхватни усилия за промяна на физическата и социална среда в общностите, също ще донесат ползи за училищата. Стратегиите в тази насока включват засилване участието на общността; осъществяването на формален и неформален надзор на младежите посредством извънучилищни програми и възможности за развлечения; ограничаване достъпа на учениците до алкохол и наркотици; подобряване на

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

финансовите и жилищните условия, както и увеличаване на възможностите за трудова заетост в бедните райони.

Този обмен на опит беше много полезен и интересен. Резултатите от проекта са насочени към създаване на нов закон, на европейско ниво, по отношение на насилието - едно явление, което е широко разпространено в Европа. Националните доклади и публикациите, качени на интернет страницата на проекта могат да бъдат полезни за участниците, за да подобрят на стратегии си за справяне с този проблем.

Националните доклади, които включват анализа на европейските казуси и резултатите от транснационалната дискусия ще бъдат необходими за изготвянето както на Национална стратегия, така и на Европейска стратегия за борба с училищното насилие. Дон Лоренцо Милани е организацията, отговорна за оформянето на крайния вариант на Европейската стратегия, въз основа на приноса и подкрепата от страна на всички партньори.

Грешно е да се смята, че училищното насилие се среща, започва и приключва в училищата. То има дълбоки корени, които са разрушителни за обществото, тъй като подобен тип поведение е склонно да се прояви отново в семейството, на работното място и др. Заинтересованите страни не трябва да се опанят на хипотезата, че тормозът е нещо, което не може да се прояви на територията на училището. Вместо това, те трябва да го сметнат за напълно възможно явление, за справянето с което е необходимо да се разработи подробен план за действие.

Трябва да се подобри комуникацията и взаимоотношенията между учениците посредством използването на различен методи на преподаване. Новите тенденции в тази област, като например обучение в сътрудничество със съученици и разработване на проект, могат да допринесат за промяна на ситуацията. Както е известно, учителите не са добре обучени, за да се справят с подобен проблем, поради което това трябва да се превърне в основен приоритет на политиките и образователните институции.

Кибер тормозът също е присъствал със свирепи последствия в училищната общност. Новите технологии из основи променят отношенията и комуникацията между учениците, преподавателския състав и семейството. Важно е преподавателския състав да е наясно с този вид еволюция и да са подготвени да се справят с нея по-добре. Училището, чрез про-активна образователна кампания, може да играе основна роля в намаляването на броя на инциденти на кибер тормоз. Това може да се постигне чрез информирането на учениците, за предпочитане преди или дори след инцидент, за подходящото поведение в Мрежата и правилната й употреба.

Отговорността, също така, пада и върху родителите. Те трябва да вземат незабавни мерки относно всякакви притеснителни знаци в поведението на децата си. Не можем да бъдем безразлични когато младите ученици нараняват други деца, които имат нуждата и правото да бъдат защитени от обществото, както и да бъдат рехабилитирани. Виновниците също трябва да бъдат третирани адекватно, защото те са деца, които се опитват да привлекат внимание по грешен начин и се нуждаят от това възрастните да им наложат ограничения и да ги насочат в правилната посока. Училището трябва да бъде включено в процедурата. То е образователна институция, на която други родители са гласували доверие чрез децата си, чувствайки се спокойни за тяхното образование и безопасност. Ако не обръщаме внимание на това, което се случва, ако стоим безмълвни за него и го прикриваме, виновните ще продължават действията си към наобелязаните жертви.

Най-накрая, можем да забележим позитивното влияние на проекта да направи учителския състав по-осведомен за важните проблеми на училищно насилие и начините за борба с него. Транснационалната дискусия по темата беше повече от ползотворна, тъй като тормозът е феномен, който касае всички европейски страни и няма по-добър начин за справяне от споделяне на нашия опит и познание за него. Прогресивно взаимодействие и установяването на споделена европейска стратегия може да елиминира този феномен както сега, така и за в бъдеще

Използвайки информацията, получена от Проучените Случаи и транснационалната дискусия, изводите са:

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- Необходимо е ясно определение на „тормоз“ и ясна цялостна, училищна анти-тормоз стратегия, известна на целия персонал в училището. Директорите, които коментираха Проучените Случаи, бяха доста универсални във възгледите си, че училищата е трябвало да одобряват политики и процедури на място и че трябва да имат по-възрастен, добре обучен, ключов персонал, включен в изпълняването на тяхната Анти-тормоз политика от ден на ден. Това гарантира, че към инцидентите се подхожда с професионализъм и последователност
- Училищата трябва да бъдат про-активни както и активни в справянето си с тормоза, например: разпознаването на зони от училищната територия, където може да се извършва тормоз и подsigуряване, че тези зони са наблюдавани стриктно по време на междучасия и обяд; трениране на ученици – ментори за анти-тормоз; въвеждането на „система на приятел“ и т.н.
- Ранната намеса дава най-добри шансове за успех и най-добър шанс за дългосрочно разрешаване на проблема
- От изключително значение е доброто обучение за преподаватели и помощния състав за това как да разпознават „знаци“ и да реагират на инциденти на тормоз. Учителите никога не бива да се страхуват да помолят за помощ, за да се справят с проблем с тормоз, както и винаги трябва да има отворени канали за тях, че да отнасят проблемите нагоре.
- Както обучението на възрастни, заети в училищната система, то и някаква форма на ръководство за самите ученици също е необходима, за да може да ги ориентира да знаят какво е приемливо и какво не, как да минимизират рисковете за самите себе си и да се предпазват сами от кибер тормоз, така и тези странични наблюдатели, които просто „наблюдават“ или които активно окуражават участниците не могат да абдикират от всякаква отговорност и т.н.
- Обучението за родители / детегледачи също е добра идея, която да им помогне да забелязват знаци за дете, което е тормозено и по-специално да разберат как да защитят техните деца срещу кибер насилие.
- От подобна важност е нуждата да има добри линии за комуникация, които дават на учениците и техните родители възможността да споделят тревогите си и към тях да се бъде отнесено сериозно. В тази връзка, имайки някаква форма на ученически съвет във Великобритания, самите ученици често узнават първи за проблема.
- Изглежда има разлика между Великобритания и някои от нашите партньори от ЕС, защото британските учители все пак имат пасторска роля и са склонни да помагат и подкрепят ученици извън нормалните параметри на преподаването и ученето. Също така от тях се очаква да играят активна роля в борбата срещу тормоз. Това не навсякъде е така.
- Подобно, във Великобритания полиция не се вика освен като крайна мярка, но отново това не практика другаде.
- „Нека наказанието подхожда на престъплението“ и „Справедливостта трябва да бъде видяна, за да се извърши“ са две често използвани във Великобритания фрази, които се прилагат добре към ситуации на тормоз. Важно е училищата да имат на разположение набор от ефективни санкции и всяко приложено наказание да е пропорционално на инцидентна. Също така е важно учениците да знаят привидните последствия от действията им.
- Не всички ситуации на тормоз ще бъдат разрешавани в полза на всички страни. Например: това, което е удовлетворяващо за родителите на побойника, може да не бъде удовлетворяващо за родителите на жертвата.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- Употребата на обучени съветници може да има ползотворен дългосрочен ефект както за побойниците, така и за жертвите им. Всички наши експерти виждат в ранната интервенция ключ към разтуряне на потенциали сценарии на тормоз.
- Ролята на Създателите на Политики и директорите варира от държава до държава, но директорите трябва да изпълняват ролята на близки наблюдатели, които трябва да бъдат информирани, но не директно включени във всекидневните инциденти.

Както се доказва от различните национални рапорти, всички партньори по проекта са подчертали следните сходни теми и предлагат някои разрешения и най-добри практики, които са изцяло отбелязани оттук надолу.

Всички партньори хвърлиха светлина върху трудностите, които могат да се обобщят както следва:

- Анализирането на събраните проучвани случаи показва липсата на обучен персонал в училищата, който ефикасно може да се справи със ситуациите.
- В училищата няма стриктно придържане към закона като забрана за използване на мобилни телефони в училище, което би било много полезно в борбата с кибер тормоза.
- Има малко активно взаимодействие по отношение на включването на всички – семейства, училища и институции.
- Заблуда е да се вярва че феноменът на училищен тормоз започва и свършва в училище. Той има дълбоки корени, които са деструктивни за обществото, тъй като тези поведения ще бъдат повторени и в семейството, и на работното място и т.н.
- Училището играе важна роля в социализирането на учениците, учителите са обучаващи агенти, директно отговорни за поведението на ученика и заедно с училищното ръководство и отговорните обществени власти трябва да бъдат по-задълбочено включени в гарантирането на сигурността и защитата в училищата, както и да повлияят развитието на ненасилствено поведение сред учениците.
- Няма обща политика, адресирана към този феномен и няма образование за това в училище. Системата на съответната ситуация се нуждае от задълбочен подход.
- Въпреки няколко големи инициативи, програмата за превенция на тормоз има някои проблеми в училище. Няма механизъм, който да свързва всичко в една систематично подредена дейност. Ролята на училищната администрация в процеса е прекалено пасивна. Тя изглежда просто като наблюдател в тази дейност.
- Няма ясно обособена стратегия, която би разпоредила кой и какво трябва да направи, когато забележи тормоза. Мнението, което доминира, е че това е нормалният изглед и че няма никакви възможности да му се повлияе.
- Също така има редица учители, които изобщо не реагират спрямо тормоза, освен ако не засяга здравето на ученика. Ако има възможност да не разрешават проблема, то те избират нея.

За да се изгради система за превенция има много различни стратегии, изплуващи от националните рапорти на родителите, за справяне с проблема с тормоз. Надолу е сериозно сравнение на приноса на всички родители и списък от най-добрите практики:

- Времето за отговор от страна на училището към случай на тормоз, вниманието обърнато към изискването, както и към мястото посветено на емоцията, изглежда са фактори, които

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

благоприятстват разрешаването на проблема и позволяват ограничаването на негативното въздействие.

- Изглежда важно целият училищен персонал (не само обучителния състав, но също така и администрацията и техническия състав) да са осведомени за този проблем и за силата си на действие относно него.
- Интеграцията на учениците в изпълнението на механизми, целящи превенцията или борещи се с насилието, благоприятства прогресивното намаляване на насилието и изникването на демократични практики в училището.
- Изглежда важно да има възможност за обръщане към специалист
- Изглежда важно да се постигне работа с целия клас, когато инциденти се случат в класа.
- Трябва да се подчертае важността на реконструктивната работа както за побойника, така и за тормозения.
- Диалогът и взаимодействието между училището и родителите трябва да бъдат заздравени. Също така има нужда от организационни или структурни отговори (условия, наблюдение, правила и регулации)
- Най-добрите стратегии изглежда са тези, които комбинират дисциплинарни и образователни санкции.
- Прибягването до външна помощ при посредничеството между страните е препоръчително.
- Близко взаимодействие между всички вътрешни и външни участници е гаранция за успех.
- Включването на ученици и родители в системата е от изключителна важност.
- Училищната култура не може да приеме каквато и да е форма на тормоз.
- Училището трябва да поддържа ясна политика на „никакъв тормоз“.
- Ранното забелязване на проблема и превенцията му са основни.
- Трябва да бъдат предлагани обучения за преподавателските екипи, учениците и родителите.
- Универсални, училищни превантивни програми трябва да се формират, за да се намалят нивата на агресия и насилствено поведение сред учениците.
- Програми за превенция трябва да се фокусират върху много зони, включително емоционалното себепознание, емоционален контрол, самочувствие, позитивни социални умения, разрешаване на социални проблеми, разрешаване на конфликти и работа в екип. Много от тези програми помагат на деца да придобият социални умения като им дават да наблюдават и да комуникират с другите. Някои програми включват дидактично обучение, моделиране и ролеви игри с цел да подобрят социалното взаимодействие, учат на ненасилствени методи за разрешаване на конфликти и подсилват ненасилствените вярвания сред младите хора.
- Превенцията трябва да е базирана върху обучаването на учителите в активни, емпирични образователни методи, които да ползват атрибути като работа в екип, взаимодействие и да са насочени към насърчаване на самочувствието на ученика и да изграждат съчувствие у него. Очевидно е че традиционните методи на наказване са се провалили генерално, така ние трябва да търсим алтернативни и по-ефикасни начини за справяне с детските проблемни поведения.
- Би било добре някои родителски и семейно-базирани намеси да се установят, за да подобрят семейните отношения. Съществуват нарастващи свидетелства, че този тип намеси, специално тези, които започват отрано и разпознават различните фактори, които оказват влияние върху семейството, могат да имат постоянен, дългосрочен ефект върху намаляването на агресивното поведение.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- Стратегии за промяна на граничната обществена среда включват повишаване на участието от страна на общността: предоставяне на по-формално или неформално наблюдение на младите чрез след-училищни програми и възможности за пресъздаване; намаляване на детския достъп до алкохол и наркотици; и подобряване на финансовите, домашните и работните възможности в бедните райони.
- Комуникация и взаимодействие сред учениците трябва да се подобри с използването на различен преподавателски модел. Нови течения в преподаването и ученето като взаимно обучение и работа по проект, може да помогне за промяна на ситуацията. Добре известно е обаче че учителите не са адекватно обучени да правят това и това трябва да е приоритет за създателите на политики.
- Опит да се накарат учениците да видят, че насилието няма да доведе до никъде и че те трябва да обсъждат различни проблеми с учителите си, ако имат такива.
- Разговори, дискусии за алтернативно поведение с ученици. Биват насърчавани да говорят с учители или специалисти в училище, ако имат проблем с тормоз.
- Включването на полицията би имало образователен ефект.
- Много добро взаимодействие между училищния персонал и родителите
- Изключителната важност на това да има съветници в училище.
- Да се създава интерес чрез културни занимания, които могат да включват ученици.
- Когато в клас се забелязва изострена ситуация между няколко ученика, да ги накарат да говорят и да разрешат различията си преди да напуснат учебното заведение, за да се избегнат по-големи злини.
- Най-полезното обучение за учители би било базирано върху опита на други колеги в други училище с цел да се сравнят стратегии и по този начин да се намерят най-ефективните решения.
- Информация и обучение за семействата по същите теми.
- Протоколи за действие, когато подобни ситуации се случат
- Работни сесии с ученици с цел постигане тяхното информиране за използването на „подходящи“ социални мрежи, правилата на употреба, рискове и вероятни проблеми, които трябва да имат предвид....
- Важно е да се вземе предвид произхода на семейството, отношенията и поведението, което да подобри и запази тези отношения.
- Санкциите са добри само ако са комбинирани с позитивни подбуди за промяна на поведението и дискусии с професионални психолози, педагози и експерти.
- Изглежда полезно комбинирането на дисциплинарни и образователни санкции.
- Активното участие в различни занимания винаги събира учениците заедно и заздравява взаимодействието помежду им.
- По-голямо участие от страна на родителите. Мисля че е изключително важно в тази ситуация да се помогне на родителите на Ник да разберат по-добре възможните последствия, които биха могли да се случат ако Ник не беше избягал толкова бързо.
- Молбата за външна помощ за посредничество е препоръчителна.
- Близко взаимодействие между всички вътрешни и външни участници е гаранция за успех.
- Включването на ученици и родители в системата е изключително важна.
- Обществото, администраторите, учителите, родителите и учениците трябва да се съберат и да направят училището по-безопасно. В противен случаи, превенцията и наказанието не биха били ефективни.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

Използвана литература:

Белгия:

- [1] Article from the newspaper "Le Soir" published on the 27th of April 2010:
- [2] <http://www.lesoir.be/actualite/belgique/2010-04-27/un-enfant-sur-cinq-harcele-a-l-ecole-766750.php>
- [3] Website of the association "École sans harcèlement":
- [4] <http://www.schoolzonderpesten.be/fr/ecole-sans-harcelement>
- [5] TVLux report "Pour une école sans harcèlement":
- [6] <http://www.tvlux.be/joomla/index.php/component/content/article/188/6175>
- [7] Link to the survey carried out by the *Service législation et gestion scolaires du Secrétariat Général de l'Enseignement Catholique*: "Prévention et lutte contre le cyber-harcèlement: un nouveau défi pour l'école!":
- [8] http://www.segec.be/Documents/Lgs/Prevention_et_lutte_contre_le_cyberharcelement.pdf
- [9] Eric Debarbieux, "Refuser l'oppression quotidienne : la prévention du harcèlement à l'Ecole - Rapport au Ministre de l'éducation nationale, de la jeunesse et de la vie associative" – 12th of April 2011:
- [10] <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/114000231/>
- [11] Belsey. B., Retrieved October, 2006: www.cyberbullying.org
- [12] Website: www.nonviolence.be
- [13] L'Université de Paix: <http://www.universitedepaix.org/presentation/>
- [14] Observatoire International de la Violence à l'Ecole:
- [15] <http://www.ijvs.org/2-6035-Observatoire-International-de-la-Violence-a-l-Ecole.php>
- [16] French Community – Gouvernement spécial. Jeunesse: Prévention et lutte contre les violences, press release from the Government of the French Community, 19th of May 2006, 12 p
- [17] Violence à l'école – Assistance en justice et/ou psychologique d'urgence, 25th October 2002, on http://www.adm.cfwb.be/upload/docs/387_20021025_112927.pdf
- [18] <http://www.lesoir.be/actualite/belgique/2010-08-30/un-numero-vert-pour-les-profs-en-detresse-790295.php>
- [19] A survey carried out by the Ligue de l'Enseignement et de l'Éducation permanente: "Des écoles POUR les adolescents – Un projet humaniste contre la violence" - 20/12/2007:
- [20] http://www.ligue-enseignement.be/ligue-enseignement/db/aig/gallery/Documents_et_dossiers/Enseignement_et_education/Etudes_Des_écoles_Pour_les_adolescents.pdf
- [21] http://www.mda-infodesjeunes.be/index.php?option=com_content&task=view&id=133&Itemid=1
- [22] Website of the MIEC: <http://g-e-d.eu/index.html>

Tools for teaching teams:

- [1] www.pipsa.be : site with references of learning games and tools to promote health, with prevention tools to be used in the classroom. In the tools catalogue, choose *violences* in the thematic search engine.
- [2] Among books for the 6 to 12: *Lili est harcelé à l'école*, série Max et Lili, édition Caliligram, February 2012

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- [3] Awareness tools from 7 years old : *Et si on parlait du harcèlement à l'école*, Association Les Petits citoyens, Paris, 2012. <http://www.unicef.fr/contenu/actualite-humanitaire-unicef/et-si-sparlait-du-harcèlement-lecole-2012-01-01>
- [4] Le Belfedar, from 10 years old: Belfedar is a cooperative game that allows to develop social skills to prevent violence and positively manage conflicts, through exercises aiming at better knowing oneself and the others, developing self-esteem, expressing and managing emotions, listening, collaborating, www.belfedar.org
- [5] TISSERON, S. *Le Jeu des trois figures*. This game is intended for nursery schools, but can be adapted for primary schools. Its objective is to help children reduce violence at school and develop empathy. More information on : <http://www.yapaka.be/professionnels/thematique/jeu-des-trois-figures-en-classes-maternelles>
- [6] http://www.agircontreharcelementalecole.gouv.fr/wp-content/uploads/2012/01/guide_pratique_le_harcèlement_entre_eleves1.pdf Le harcèlement entre élèves : le reconnaître, le prévenir, le traiter (Harassment between students: identify it, prevent it, deal with it), Ministère de l'éducation nationale, Paris, January 2012: a guide published during the French campaign against harassment at school. More information on www.agircontreharcelementalecole.gouv.fr
- [7] Druart D., Waelpult M., *Coopérer pour prévenir la violence, jeux et activités d'apprentissage pour les enfants de 2 ½ à 12 ans*, édition De Boeck, Collection Outils pour enseigner, 2009
- [8] Gerber J., *Pour une éducation à la non-violence, activités pour éduquer les 8/12 ans à la paix et à la transformation des conflits*, édition Chronique sociale, Collection Couleur livres, 2006
- [9] PRUD'HOMME Diane, *La violence à l'école n'est pas un jeu. Pour intervenir dès le primaire*, éd Remue-ménage, 2005

България:

- [1] http://ec.europa.eu/justice/fdad/cms/stopdiscrimination/fighting_discrimination/index.html?langid=bg
- [2] <http://europe.bg/htmls/page.php?category=5&id=25266>
- [3] <http://iamnotscared.pixel-online.org/index.php>
- [4] <http://www.mediapool.bg>
- [5] <http://nasilie.eu/?p=3819>
- [6] <http://www.parliament.bg/nciom>
- [7] <http://www.trz.bg/blog/?p=1783>

Гърция

- [1] Athanasiades, C., & Deliyanni-Kouimtzis, V. (2010). The experience of bullying in secondary school students. *Psychology in the Schools*, 47(4), 328-341
- [2] Artinopoulou, V. (2001). Violence in school, research and policies in Europe, Athens: Metaichmio (in Greek)
- [3] Giotopoulou _ Marangopoulou A. (ed.), (2010), Group violence and bullying in schools. Athens: Law Library (in Greek)
- [4] Farrington, D. (1993). Understanding and preventing bullying. In M Tonry (ed.), *Crime and Justice: A review of research*, vol. 17 (pp.381-458). Chicago: University of Chicago Press.
- [5] Fontana, D (1995) *Psychology for Teachers*, London: Macmillan Press
- [6] Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2008). *Cyber bullying: Bullying in the digital age*. Blackwell Publishing Ltd.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- [7] Olweus, D. (1990). Bullying Among School Children. In D. Hurrelmann, K. & Lösel, F. (Eds.), *Health Hazards in Adolescence* (p.p. 259-297). Berlin/New York: De Gruyter
- [8] Olweus, D. (1999). Sweden. In P.K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano & P. Slee (eds.), *The nature of school bullying: A cross-national perspective*, London & New York, Routledge, pp. 2-27.
- [9] Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying Among Primary School Children in Athens, Greece. *Educational Psychology: An International Journal of Experimental Educational Psychology*, 21, 167-175. Available at: <http://www.informaworld.com/smpp/content-db=all?content=10.1080/01443410020043869>
- [10] Psalti, A., & Constantinou, K. (2007). Bullying in secondary schools: The effect of gender and ethnicity [in greek]. *Psychology*, 14(4), 329-345
- [11] Psalti, A., & Constantinou, K. (2007). Bullying in secondary schools: The effect of gender and ethnicity [in greek]. *Psychology*, 14(4), 329-345

Италия

- the project portal: <http://iamnotscared.pixel-online.org/index.php>
- the web site: http://battagliacontroilbullismo.eu/notscared/?page_id=392
- Adriana Battaglia, Battle against school bullying;

Press Reviews

- 1) 8th November 2011, **A NOVEMBRE A PALAZZO DELLA CULTURA CICLO DI MANIFESTAZIONI "CONTRO TUTTE LE VIOLENZE"** (<http://www.cronacaoggi.it/index.php?articolo=23834>)
- 2) 5th September 2011, **Vittime del cyber bullismo. Blog, facebook e twitter: è internet la stanza delle torture dei teenager**, http://qn.quotidiano.net/salute/2011/09/07/576724-vittime_cyber_bullismo.shtml
- 3) 10th May 2011, **Giardini. Il grande attore Gilberto Idonea premiato dall'associazione culturale "Mea Lux" di Angela Lombardo come "testimonial della sicilianità nel mondo"** http://www.123people.it/ext/frm?ti=ricerca%20di%20persone&search_term=adriana%20battaglia&search_country=IT&st=ricerca%20di%20persone&target_url=http%3A%2F%2Fwww.vaitaormina.com%2Fgiardini-il-grande-attore-gilberto-idonea-premiato-dallassociazione-mea-lux-come-testimonial-della-sicilianita-nel-mondo.html§ion=blog&wrt_id=350
- 4) 21st May 2011, **Due Province un sentire comune"Scienza, Cultura, Volontariato e Solidarietà 8 e 9 maggio 2011**, http://www.123people.it/ext/frm?ti=ricerca%20di%20persone&search_term=adriana%20battaglia&search_country=IT&st=ricerca%20di%20persone&target_url=http%3A%2F%2Fwebideanews.blogspot.com%2F2011%2F05%2Fdue-province-un-sentire-comunescienza.html§ion=blog&wrt_id=350
- 5) 18th May 2009, **I'm not scared. Storie di vittime e di bulli**. http://www.123people.it/ext/frm?ti=ricerca%20di%20persone&search_term=adriana%20battaglia&search_country=IT&st=ricerca%20di%20persone&target_url=http%3A%2F%2Fwebideanews.blogspot.com%2F2011%2F05%2Fdue-province-un-sentire-comunescienza.html§ion=blog&wrt_id=350

**Lifelong
Learning
Programme**

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

arch_country=IT&st=ricerca%20di%20persone&target_url=http%3A%2F%2Ffidest.wordpress.com%2F2009%2F05%2F15%2Fio-non-ho-paura-storie-di-vittime-e-di-bulli%2F§ion=blog&wrt_id=350

- 6) **11th May 2009, Bullismo, un fenomeno in crescita: interessata una famiglia su due**<http://www.inumbria.it/articolo-39565.html>
- 7) http://www.itcgdonmilani.va.it/pof/pof%2009_10.pdf

Литва:

- [1] Project "Safe school" ("Saugi mokykla"). Available at: <http://www.gelbvaik.lt/gelbvaik/node/254>.
- [2] A. Zaborskis, N. Žemaitienė. „Lithuania: youth mental health – from research to policies, practice and partnerships”.WHO/HBSC Forum 2007; Copenhagen, 2008. – 140-152 p. Available at: www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0006/74769/Hbsc_Forum_2007_Lithuania.pdf.
- [3] A. Zaborskis, I. Vareikienė. School bullying and its association with health and lifestyle among schoolchildren. (Patyčios mokykloje ir jų sąsajos su moksleivių sveikata bei gyvenimu) Kaunas: Medicina; 2008; 44(3). Available at: <http://medicina.kmu.lt/0803/0803-09l.pdf>.
- [4] A. Zaborskis, L. Cirtautienė, N. Žemaitienė. "Bullying in Lithuanian schools in 1994–2002". Institute for Biomedical Research, Kaunas University of Medicine, Lithuania. Available at: <http://medicina.kmu.lt/0507/0507-10e.pdf>.
- [5] A. Zaborskis, N. Žemaitienė. „Lithuania: youth mental health – from research to policies, practice and partnerships”.WHO/HBSC Forum 2007; Copenhagen, 2008. – 140-152 p. Available at: www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0006/74769/Hbsc_Forum_2007_Lithuania.pdf.
- [6] G. Širvinskienė, N. Žemaitienė and A. Didžiokienė. "The health, risk behaviour and bullying roles of children involved in school bullying behaviours in Kaunas". In: "Visuomenės sveikata", 2008. Available at: www.nkd.lt/files/informacine_medzega/2-Moksliniai_straipsniai/4.pdf.
- [7] PSHE Association. Available at: <http://www.pshe-association.org.uk>.
- [8] PSHE Association. Available at: http://www.egfl.org.uk/export/sites/egfl/categories/teaching/curriculum/subjects/pshe/docs/The_Importance_of_PSHE.pdf
- [9] David P. Farrington, Maria M. Ttofi: Campbell Systematic Reviews 2009:6 School-Based Programs to Reduce Bullying and Victimization
- [10] Teaching Ideas. Available at: www.teachingideas.co.uk
- [11] ChildLine. Available at: www.childline.org.uk
- [12] Peter K. Smith, Debra J. Pepler, Ken Rigby. Bullying in Schools: How Successful Can Interventions Be?
- [13] Dagmar Strohmeier, Gil G. Noam - John Wiley & Sons. Evidence-Based Bullying Prevention Programs for Children and Youth: New Directions for Youth Development
- [14] Psychology in the Schools - Volume 47, Issue 4 - April 2010 - Wiley Online Library
- [15] Adriana Battaglia, Battle against school Bullying
- [16] Violence Prevention Works. Safer schools, safer communities. Home of the Olweus bullying prevention programme. Available at: <http://www.violencepreventionworks.org/public/index.page>
- [17] Bullying Statistics. Available at: <http://www.bullyingstatistics.org/>

**Lifelong
Learning
Programme**

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Project Number 511645-2010-LLP-IT-KA1-KA1SCR

- [18] M. O'Moore, C. Kirkham. Self-esteem and its relationship to bullying behavior
- [19] Christina Salmivalli, Ari Kaukiainen, Leena Kaistaniemi and Kirsti M. J. Lagerspetz. Self-Evaluated Self-Esteem, Peer-Evaluated Self-Esteem, and Defensive Egotism as Predictors of Adolescents' Participation in Bullying Situations. - Personality and Social Psychology Bulletin The online version of this article available at: <http://psp.sagepub.com/content/25/10/1268> By parents for parents. Online parenting resources for parents of teens. Available at: <http://www.byparents-forparents.com/causesbullies.html>
- [20] Personality Cafe. Available at: <http://personalitycafe.com/infp-forum-idealists/6674-do-bullies-have-low-self-esteem.html>
- [21] Joanna C. M. Cole, Dewey G. Cornell, Peter Sheras. Identification of School Bullies by Survey Methods, PROFESSIONAL SCHOOL COUNSELING,
- [22] Zaborskis A, Cirtautiene L, Zemaitiene N. Bullying in Lithuanian schools in 1994-2002. Institute for Biomedical Research, Kaunas University of Medicine, Kaunas, Lithuania, Medicina (Kaunas). 2005;41(7):614-20.
- [23] NATIONAL REPORT ON STRATEGIC FRAMEWORK FOR EUROPEAN COOPERATION IN EDUCATION AND TRAINING("ET2020") Lithuania. Available at: [http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/SMM%20National%20Report%20ET2020%20doc%20vertimas%20\(2\).pdf](http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/SMM%20National%20Report%20ET2020%20doc%20vertimas%20(2).pdf)

Испания:

Ortega, R. (2000). Educar la convivencia para prevenir la violencia. Madrid: Antonio Machado Libros.

Mosley, J. (1996). Quality Circle Time. Cambridge: LDA

Великобритания

[1] Department for Education 2011 Advice: Preventing and Tackling Bullying-advice for school leaders, staff and governing bodies.

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.